

Türküstan

www.turkustan.az

Aydın Qasımlı

Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Bizim yazar

(əvvəli ötən sayımızda)

Mütəfəkkir bütün həyatı boyu kəndlinin əməyinə yüksək qiymət vermiş, xalqın səadətinə arzulamış, dövrünün hökmdarlarına məsləhət görmüşdü ki, onların əkdikləri ağacları kəsib özlərinə taxt qurmasınlar, dehqanı meyvə etməsinlər, kəndlinin qazancından şərik kimi pay aldıqları üçün onların mallarını qorusunlar (Rəfail Əhmədli, Azərbaycan dövlətçilik fəlsəfəsi, Bakı 2008, səh. 82). Mütəfəkkir göstərir ki, əgər kəndlinin malları talan olunarsa ən böyük cərimə çəkən hökmdarlar olacaq:

Ən böyük Qəlb şairi –

Füzuli Bağdadi

**‘Haqq iki adil Süleyman hakim etmiş aləmə,
Əvvəli axır qılıb siri-ədələt aşkar’**
(Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 58).

Dövləti ədalətlə idarə edən Sul-

bele bir ölüme özün razılıq ver’ (Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 154).

Təbii hüquqa üstünlük verən, bərabərlik, azadlıq, ədalətlik ideya-

üçün ədalətin dünyanı nizama salmaqdan ötrü gəldiyini göstərən şair belə hesab edir ki, ədalətli insanlar hakimiyyətdə olsalar, cəmiyyətdə qayda-qanun pozulmaz, insanlar birbirinə kömək edər, ölkə güzlərə çevrilər və dövlətin ömrü uzun olar. Bununla da mütəfəkkir həyatın yaxşılaşdırılmasında, zəhmətkeşlərin vəziyyətinin yüngülləşdirilməsində maarifpərvər, ədalətli monarxa ümid edir və belə hesab edirdi ki, mərhə-

əhli-vücut’ adlandırdığı füqəranın tərəfində olduğunu açıqca göstərmişdir:

**‘Fəqr imiş, fəqr, Füzuli, şərəfi-əhli-vücut,
Özünə eyləmə həmdəm füqəradan qeyri’**

larını təbliğ edən Füzuli insanları hər cəhətdən azad, həyatın əziyyət və iztirablarından xilas olmuş görmək istəyirdi. Mütəfəkkir həm də insanları ədalətli qanunlara ciddi əməl etməyə çağırırdı. Şair mütəfəkkirin fikrincə dünyada mövcud olmayanları yaratmaq çətin deyil, çətin olan odur ki, bir ədalətli hökmdar mövcud olmaya:

**‘Nə mövcud olmasa əshabi-dünyadan, deyil müşkül,
Bu müşküldür ki, mövcud olmaya bir hakimi-adil’**
(Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 110).

Ədalət prinsipini hər şeydən üstün tutan mütəfəkkir göstərir ki, ədalətli bir hökmdarın dövründə əkinçinin torpağa əkdüyü hər dəndən bol məhsul hasil olar.

**‘Zəhi adil ki, dövründə dehqan tıra torpağa
Buraxsa daneyi-cov, xuseyi-pərvin qılır hasil’**
(Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 111).

‘Füzuli ədaləti “hikmət sirinin aynası” adlandırır və göstərir ki, əsl hakim odur ki, verdiyi hökmə mütabiq ola, onun zatında qırıqlıq, əməlinde riyaya olmaya, xalqdan, fəqir-füqəradan xəbərsiz olmaya, niyyəti xeyirxahlıq ola. Belə hakim Tanrının zəhmət əsəridir. O, haraya getsə, oraya zövqü-səfa verər’ (Rəfail Əhmədov, göstərilən əsəri, səh. 84-85). Və əksinə, inayəti Haqqdan olmayan ədalətsiz hakim dövlət başçısı olsa, hökmündə xəta edər, məzlumları mərhəmətindən məhrum edib zalımları müdafiə edər:

**‘Hakim oldur ki, müvafiq ola hökmünə qədar,
Hakim oldur ki, mütabiq ola əmrinə qəza.
Böyle hakim əsəri-rəhmətdir Yəzdanın,
Qanğı iqlimə qədəm bassə verir zövqü səfa.
Bulmayan dövləti-tövfiqi inayət Haqqdan,
Nə rəva kim, qıla icrayi-hökumət dəva.
Qıla məzlumları mərhəmətindən məhrum,
Verə zalımlara öz nəfi üçün istila’**
(Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 131, 132).

(ardı gələn sayımızda)

**‘Onun mali talandıqca cərimə çəkməli sənənsən,
Cərimə kim çəkər, indi ki sən eddin bu talanı’**
(Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 265).

**‘Nə lazımdır sənə bir taxt ki, qayıq kimi axsın,
O göz yaş selində ki, tökər məzlum müjgani’**

-deyən şair hökmdarlardan soruşur ki, məzlumların göz yaşlarının selində qayıq kimi üzən taxt-tac sənə nəyinə lazımdır? Mütəfəkkir Sabir də öz sələfinin səsinə səs verərək göstərmişdi ki:

**‘Məzlumların göz yaşları ümman olacaqmış,
Dəryanın, ümmanları neylərdin ilahi?!’**

Füzuli göstərir ki, şahlar, sultanlar var-dövlətin, cah-cəlalın əlvanlığına uyub uşaq kimi aldanırlar. Onlar unudurlar ki, zaman tədricən onların başına torpaq səpir, onların tacına zinət verən ləllərin hər danəsi belə əlvan torpağa qarışır:

‘Düşün, hər danəsi bir zərrə əlvan torpaq olmuşdur,

mətlə və ədalətli hökmdar öz tələbələrini rifahı və xoşbəxtliyi naminə tədbirlər görür, xalq xoşbəxt olar. Şair hökmdarları xeyirxah, ədalətli olmağa, xalqa zülm edənlərə qarşı banışmaz olmağa çağırırdı. (Bax: Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 213, 214).

Mütəfəkkir hökmdarlara məsləhət görür ki, xalqa xeyir versinlər, onlarla xoş rəftar edib xalqın hörmətini qazansınlar:

**‘Çalış xalqa xeyir ver, xoş sifətlərə qazan hörmət,
Anı bal vermək ilə əldə etmiş şərəfi, şanı’**
(Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 270).

**‘Nədən ötrü gərək fəğfur ilə xaqana baş əysin?
Nədən ötrü gərək tərif etsin Keylə Kəsranı?’**

-deyən şair xalqa çatdırmaq istəyir ki, əgər yoxsulların idrakı olsa, şah və onun əyanlarının xalqı soyduğunu dərk etsə və düşünsə ki, ona ruzi verən şah, xaqan deyil, Tanrıdır, onda sağ olduğu müddətcə xaqana, şaha baş əyməz, onları tərifləməz.

Şair əsərlərində Azərbaycan, Os-

manlı və Türküstan hökmdarlarından, bəylərindən, paşalarından, valilərindən bəhs etmiş, onları sülhə, ədalətə dəvət etmiş, bu Türk hökmdarları arasında qardaşlıq münasibətləri yaratmağa çalışmışdır. Dövrünün Türk hökmdarlarını mədh etməklə mütəfəkkir onları ədalətli olmağa, zülmü yox etməyə səsləmiş, onların gördükləri xeyirxah işləri, gərəkli tədbirləri yüksək dəyərləndirmiş, bütün bunların xalq üçün məqbul olduğunu göstərmişdi (Bax: Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 56, 58, 98, 99, 101, 102). Osmanlı sultanı Süleyman Qanunini “haqq çırağı, səltənət şamı, ədalət sərvəti, xilafətdə vilayət əhlinin sərdarı, xilafət taxtının dövlətli sultanı, hər dərdin dərmanı, şəriət zirvəsi, din rövnaqi, mürüvvət mənbəsi, insaf dəryası” adlandıran Füzuli, onu Süleyman Peyğəmbərlə müqayisə etmiş və göstərmişdi ki:

**‘Haqq iki adil Süleyman hakim etmiş aləmə,
Əvvəli axır qılıb siri-ədələt aşkar’**
(Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 58).

Dövləti ədalətlə idarə edən Sul-

tan Süleyman Qanuniyə mütəfəkkir hətta məsləhət görür ki, o, haqqın, ədalətin olmadığı ölkələri də fəth edib oralarda da ədaləti bərpa etsin:

**‘Özüm qıl ki, dövrün müntəzirdir fəth zövqünə,
Rəvan ol kim, zəmanə təbii düşməni mühəqqərdir.
Cəzair mülkünü qıl Bəsrə iqliminə mühəqq kim,
Peyəpəy fəthi nüsət neməti-qeyri-mükərrərdir.
...Səbati-mülkünə bürhan yetər keyfiyyəti-ədli,
Ədalət qanda olsa, müstədam olmaq müqərrərdir’**
(Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 109-110).

Osmanlı dövlətinə və Osmanlı sultanlarına xüsusi rəğbət bəsləyən Füzuli onların bütün qələbələrini ürekdən sevinmiş və öz əsərlərində bu tarixi hadisələri və qələbələri yüksək sənətkarlıqla qələmə almış, Türklərin bütün qələbələrini Tanrı təyinatı hesab etmişdir (Bax: Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 137-139).

Füzuli hətta aşıq-məşuq münasibətlərinin fonunda belə cəmiyyətdəki ictimai-siyasi münasibətləri əks etdirmiş, xalqı düşünən sənətkar “şərəfi-

Şair Səfəvi şahları Şah İsmayıl Xətayi, oğlu Təhmasib və Səfəvi dövlətinin İraq hakimi Cəfər Bəyə də hörmətlə yanaşmışdı. Şahlara mədhiyyə yazmağı özünə qadağan edən şair Səfəvilərin Kərbəlanı ələ keçirdikdən sonra əmin-amanlığı bərpa etdiklərindən öz qadağasını pozaraq yenidən onlara mədhiyyələr yazmışdı.

**‘Əhd qılmışdım ki, tərif etməyəm mən şahları
Əhdimi sındırdı içdamın sənini, ey xoş xisala.
Hər anda xalığı məxluq səninilə razıdır
Əyildi qarşına təzimə bu fəlek çün nal’**
**‘Önün nəzərləri etdi bu torpağı cənnət,
Onunla oldu Hicazdan İraq daha abadan.
Xalqa çatsın hikmətin feyzilə səh-hət neməti,
Lütfün ilə həll olunsun xalq üçün hər müddəa’**
(Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 208-211, 216, 223)

Hökmdarlara nəsihət verən şair göstərir ki: “Əgər istəyi can olsa da heç kəsini diləyini rədd etmə. Əgər qətlilə belə bir könül xoş olacaqsız